

Dražen Živić

(*Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*)

IZRAVNI DEMOGRAFSKI GUBITCI VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE U DOMOVINSKOM RATU

UDK 314.83:355(497.5Vukovar)1991/2001¹

DOI 10.22586/ss.23.1.11

Prethodno priopćenje

Primljeno: 8. 7. 2022.

Demografski, društveni i gospodarski razvoj Vukovarsko-srijemske županije u Domovinskom ratu i nakon njega odvijao se pod značajnim utjecajem demografskih ratnih gubitaka, kao i dugoročnih demografskih, društvenih i ekonomskih posljedica rata i višegodišnje okupacije dviju trećina županijskoga teritorija. Na temelju dostupnih podataka u ovom su radu utvrđeni i opisani izravni demografski gubici Vukovarsko-srijemske županije te ocijenjen njihov utjecaj na demografske promjene u županiji u „ratnom“ međupopisnom razdoblju (1991. – 2001.).

Ključne riječi: Domovinski rat, Vukovarsko-srijemska županija, izravni demografski gubici, depopulacija

Uvod

Ne ulazeći u ovom radu detaljnije u kronologiju, aktere, političke i društvene procese te konkretne događaje iz razdoblja Domovinskoga rata za područje današnje Vukovarsko-srijemske županije (dalje: VSŽ), koji su u ranijim istraživanjima dokumentirano prikazani i kauzalno interpretirani,¹

¹ Detaljnije, među ostalim, vidjeti u: Davor Marijan, „Slavonija u ratnoj 1991. godini“, *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 280-306; Davor Marijan, „Bitka za Vukovar 1991.“, *Scrinia Slavonica* 2 (2002), 367-402; Davor Marijan, *Bitka za Vukovar* (Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2004); Davor Marijan, *Obrana i pad Vukovara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013); Davor Marijan, *Domovinski rat* (Zagreb: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest, 2016); Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.* (Zagreb: Goldeng marketing – Tehnička knjiga, 2005); Mile Dedaković, Alenka Mirković-Nadž i Davor Runtić, *Bitka za Vukovar* (Vinkovci: Vinkovačke jeseni, 1997); Josip Jurčević, „Vukovarski otpor srpskoj ratnoj agresiji na Hrvatsku 1991...“, *Društvena istraživanja* 2 (1993), br. 2-3, 479-499; Marinko Lozančić, „Strategijski kontekst

opći je cilj ovoga istraživanja, na temelju računalne baze podataka o žrtvama Domovinskoga rata koju stvara i posjeduje Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata iz Zagreba (dalje: HMDCDR),² utvrditi i opisati bilancu i strukturu izravnih demografskih gubitaka (*ratnoga mortaliteta*) VSŽ u Domovinskom ratu. Specifični cilj istraživanja je utvrditi i opisati dosegnutu razinu prostorne, vremenske i strukturne diferenciranosti/selektivnosti izravnih demografskih gubitaka te okvirno ocijeniti utjecaj veličine i strukture izravnih demografskih gubitaka na promjenu broja ukupnoga stanovništva VSŽ između 1991. i 2001. godine, tj. na pojavu depopulacije i dosegnute razine starenja stanovništva kroz navedeno međupopisno razdoblje.

S 2.452 km² površine (4,3 % ukupne kopnene površine Hrvatske) i 231.241 stanovnikom (4,8 % ukupnoga stalnoga stanovništva Hrvatske prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva iz 1991. godine, koje je živjelo u 84 stalno nastanjena naselja) VSŽ je tijekom Domovinskoga rata (1991. – 1995. – 1998.) prolazila vrlo teško razdoblje, a koje se prema složenosti događaja i stupnju destrukcije može usporediti i s pojedinim ranijim povijesnim razdobljima od kasnoga srednjeg vijeka do sredine 20. stoljeća.³ Ratno i okupacijsko razdoblje (1991. – 1995/1996.)⁴ bilo je obilježeno velikim materijalnim razaranjima te posvemašnjom destrukcijom materijalne i

obrane Vukovara“, u: *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007), 45-72; Zlatko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing i Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zagreb: Školska knjiga, 2006); Petar Elez i Dražen Živić, „Vukovarsko-srijemska županija u procesu stvaranja i obrane hrvatske države“, u: *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, ur. Dražen Živić (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, 2012), 181-202; Vinko Vrbanac i Stjepan Antolašić, *Strategijska obrambena operacija '91./'92. godine* (Osijek: Udruga Odbor za uređenje i zaštitu Sovskog jezera, 2021); Ante Bičanić (ur), *Herojski Vukovar*, 1. knjiga (Zagreb – Vukovar: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 2021).

² Zahvaljujem dr. sc. Anti Nazoru, ravnatelju Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata i dr. sc. Slavenu Ružiću, djelatniku HMDCDR, na susretljivosti oko ustupanja dijela računalne baze žrtava u Domovinskom ratu za područje Vukovarsko-srijemske županije.

³ Detaljnije o povijesnim, geografskim, društvenim, demografskim, kulturološkim i identitetskim odrednicama razvoja područja današnje VSŽ vidjeti u: Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, 2012).

⁴ U najsažetijem smislu, Domovinski rat na području VSŽ imao je tri osnovne faze koje su se međusobno razlikovale po stupnju demografske i materijalne destrukcije: (1) *pripremnju fazu* od demokratskih izbora 1990. do početka izravnih oružanih djelovanja u svibnju 1991; (2) *fazu neposrednih ratnih djelovanja* različitog intenziteta i karaktera (1991. do 1995.), s 1991. godinom kao godinom najvećih stradanja i razaranja te (3) *fazu mirne reintegracije* okupiranih područja hrvatskoga Podunavlja (1996. do 1998.) koja je, uz političke i društvene procese, imala i stanovita kompenzacijska demografska, društvena i gospodarska obilježja (početak poslijeratne obnove i povratka).

nematerijalne baštine, brojnim ljudskim stradanjima i izrazito visokim demografskim i migracijskim ratnim gubitcima, koji su, posljedično, uz druge čimbenike, rezultirali depopulacijskim (bioreproduktivnim i mehaničkim) trendovima, starenjem stanovništva i izumiranjem kao tipom intenziteta međupopisne promjene.⁵

Tek ilustracije radi, suvremeno demografsko nazadovanje VSŽ jasno pokazuje međupopisna promjena stanovništva nakon 1991. godine (tablica 1). Broj ukupnoga stanovništva VSŽ od 1991. do 2021. godine (konačni rezultati) smanjen je za 88.128 osoba, odnosno za 38,11 %, što znači da je u tom tridesetogodišnjem razdoblju broj stanovnika VSŽ smanjen za više od trećine prijeratnoga broja. U neposrednom „ratnom“ desetljeću (1991. – 2001.) broj ukupnoga stanovništva VSŽ smanjen je s 231.241 na 204.768 osoba, ili za 11,45 %, što je bilo daleko iznad tadašnjega hrvatskoga prosjeka (-7,25 %). Dakako, na depopulaciju VSŽ nisu utjecali samo demografski ratni gubitci, nego i negativni mirnodopski demografski trendovi, napose u bioreprodukciji i mehaničkom kretanju stanovništva, ali se i u njihovom korijenu mogu nazrijeti nepovoljni ratni učinci.⁶ No, nema sumnje da su demografski ratni gubitci, u većoj ili manjoj mjeri, determinirali radikalnu transformaciju kre-

⁵ O navedenom D. Živić i I. Turk pišu: „(...) broj i struktura poginulih, ubijenih, umrlih zbog posljedica rata i nestalih osoba, kao i broj stanovnika županije uključenih u prisilne ratne migracije, na signifikantan su način utjecali na radikaliziranje ili, blaže rečeno, transformaciju demografskih prilika, procesa, stanja i odnosa u Vukovarsko-srijemskoj županiji, čiji je osnovni broičani izraz više nego prepoznatljiv u pojavi ukupne i prirodne depopulacije, jačanju spolne neravnoteže u strukturi stanovništva te u intenziviranju procesa demografskog starenja koji postaje ključnim čimbenikom budućih (negativnih) demografskih kretanja u županiji“. Dražen Živić i Ivo Turk, „Demografski gubitci Vukovarsko-srijemske županije u Hrvatskom domovinskom i obrambenom ratu“, u: Zvonimir Šeparović (ur.), *Žrtva znak vremena. Zbornik radova Petog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa* (Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo, 2011), 543.

⁶ Detaljnije o demografskim promjenama, trendovima i procesima u VSŽ vidjeti u: Dražen Živić, „Broičani razvoj stanovništva vukovarsko-srijemskog kraja 1857. – 1991. godine“, *Društvena istraživanja* 7 (1998), br. 6 (38), 847-872; Dražen Živić, *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća)* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, 2006); Dražen Živić, „Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije – procesi, trendovi i perspektive“, u: *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, ur. Dražen Živić (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, 2012), 27-54; Dražen Živić, Ivo Turk i Nikola Šimunić, „Demografske promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2001. – 2014.) u zrcalu nacionalne sigurnosti“, u: *Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom*, ur. Sandra Cvikić, Ivana Žebec Šilj i Ivana Bendra (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2017), 39-72; Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1993); Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022); Tomislav Pejaković, „Biološki sastav i starenje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1961. – 2011. godine“, *Hrvatski geografski glasnik* 78/1 (2016), 125-158.

tanja i razvoja stanovništva VSŽ iz trenda dominantne demografske ekspanzije (do 1991.) u trend izrazite demografske regresije nakon 1991. godine.

Tablica 1. Promjena broja ukupnoga stanovništva* VSŽ u razdoblju 1991. – 2021.

Godina popisa	Broj ukupnog stanovništva	Apsolutna međupopisna promjena	Verižni indeks	Prosječna relativna godišnja promjena (u %)
1991.	231.241	-	-	-
2001.	204.768	-26.473	88,55	-1,21
2011.	179.521	-25.247	87,67	-1,31
2021.	143.113	-36.408	79,72	-2,26

* Ukupan broj stanovnika određen je prema metodologiji svakoga pojedinoga popisa.

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Objavljeni podatci, DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 2. 3. 2022.); Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021., DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 2. 3. 2022.).

Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

Među najveće i najteže ratne posljedice, s dugotrajnim i teško otklonjivim, pa i nenadoknadivim učincima, pripadaju ljudska stradanja, odnosno demografski ratni gubitci.⁷ Poznato je, naime, da na demografske trendove, odnose, pojave i strukture u ratnom kontekstu najviše utječu gubitci života (*ratni mortalitet*), napose stanovništva u fertilnoj dobi života, slabije sklapanje novih brakova („depresirani“ nupcijalitet) i nedovoljno rađanje u vrijeme rata („depresirani“ natalitet) te pojačano migriranje zbog ratnih okolnosti, nesigurnosti ili etničkog čišćenja koje u ratu može provoditi jedna ili sve strane u sukobu.⁸ U tom smislu demografski ratni gubitci u širem smislu riječi uzrokuju, potiču, ubrzavaju i produbljuju negativne demografske procese u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva, gustoći naseljenosti i razmještanju stanovništva, kao i u oblikovanju demografskih struktura, napose biološke (dob i spol) i etnodemografske (etnička, religijska i jezična struktura stanovništva). Demografski ratni gubitci dominantno imaju dugoročan

⁷ Detaljnije u: Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski razvoj i globalni demografski procesi u Hrvatskoj“, *Encyclopaedia moderna* XIII (1992), br. 2 (38), 238-251; Stjepan Šterc i Nenad Pokos, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“, *Društvena istraživanja* 2 (1993), br. 2-3, 305-335; Milena Palczewska, „Demographic Aspects of War and Armed Conflicts“, *Zeszyty Naukowe AON* 4 (2016), 208-226; Sandra Cvikić, Dražen Živić i Josipa Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi – Vukovar 1991. i danas* (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2021).

⁸ Detaljnije vidjeti u: Cvikić, Živić i Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi*, 257-267.

(odgođen), a ne samo kratkoročan karakter jer je na poslijeratnu demografsku sliku, zapravo, djelovanje poslijeratnoga kompenzacijskoga razdoblja povećanoga nataliteta („baby boom“) ili povratka (reemigracije) u ratu prognanog/izbjeglog stanovništva ograničeno, dok u pojedinim situacijama ono može i posve izostati ili biti u malom, za stabilan i ubrzan poslijeratni populacijski oporavak nedovoljnom opsegu.

Problematika istraživanja i dokumentiranja ljudskih, demografskih i migracijskih gubitaka u ratovima kompleksno je, kako u metodološkom, tako i u terminološkom kontekstu.⁹ Budući da su ratovi i ratne posljedice važno područje istraživanja u društvenim i humanističkim znanstvenim disciplinama, napose historiografiji i demografiji, ali i sociologiji, antropologiji, viktimologiji, psihologiji, komunikologiji, ekonomiji, pravu i dr., poželjan metodološki pristup treba biti multidisciplinarni i interdisciplinarni. No, to nije uvijek jednostavno postići, ali tomu treba težiti, napose u primjeni složenijih i kombiniranih istraživačkih metoda, kao i u interpretaciji dobivenih analitičkih uvida. Ujedno, značajnu poteškoću u istraživanjima demografskih gubitaka i posljedica rata u širem smislu riječi predstavlja pitanje dostupnosti, cjelovitosti, provjerljivosti i pouzdanosti izvora podataka, napose kada je riječ o poimeničnim evidencijama/bazama u ratu, ili povezano s ratom, stradalih osoba,¹⁰ kao i problematika usporedivosti rezultata popisa stanovništva zbog promjena njihovih popisnih metodologija.

U terminološkom smislu, potrebno je naznačiti da se izravni demografski ratni gubitci (*ratni mortalitet*), kao potkategorija neposrednih i ukupnih demografskih ratnih gubitaka, odnose na: (1) poginule i ubijene, (2) umrle zbog posljedica ranjavanja ili drugih oblika ratne patologije (samoubojstva, smrt zbog gladi, bolesti ili lošeg liječenja, nestašice lijekova, epidemija i sl.) te (3) u ratu nasilno odvedene i nestale osobe, čija se sudbina iz objektivnih razloga neće ili ne može do kraja riješiti.

Za razliku od ukupnih demografskih gubitaka, koji se mogu utvrditi jedino matematičkom (demografskom) procjenom,¹¹ izravni demografski ratni gubitci mogu se utvrditi primjenom metode osobne identifikacije, koja podrazumijeva postojanje i pouzdanost konvencionalnih (službeni poimenični popisi i računalne baze/aplikacije podataka o poginulim i nestalim osobama,

⁹ Detaljnije vidjeti u: Cvikić, Živić i Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi*, 125-155; Dražen Živić, „Neka terminološka i metodološka pitanja u istraživanjima demografskih ratnih gubitaka u Hrvatskom domovinskom ratu“, *Vukovarski zbornik* 5 (2010), 117-135.

¹⁰ Detaljnije vidjeti u: Živić, „Neka terminološka i metodološka pitanja“, 117-135.

¹¹ Detaljnije vidjeti u: Ivo Lah, „Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništvo predratne Jugoslavije“, *Statistička revija* 1 (1951), br. 2, 230-247; Ivo Lah, „Istinski demografski gubici Jugoslavije u drugom svetskom ratu“, *Statistička revija* 2 (1952), br. 2-3, 214-224.

ekshumiranim i identificiranim posmrtnim ostacima stradalih i sl.) i nekonvencionalnih izvora o stradalima i nestalima u ratu. Uz osnovne biografske i demografske podatke, poimenični popisi uobičajeno sadrže i informacije o okolnostima stradanja, mjestu i vremenu stradanja, načinu stradanja, demografskoj strukturi stradalih osoba, odgovornima za počinjene zločine i slično. Potrebno je, međutim, upozoriti i na činjenicu da i službeni popisi i evidencije stradalih u stanovitoj mjeri mogu biti nepouzdana izvori, poglavito ako nisu cjeloviti, ako sadrže „duple“ podatke ili netočne informacije te ako iza njih ne stoji objektivna i znanstveno fundirana metodologija prikupljanja i obrade podataka.

Premda je u proteklih dvadesetak godina objavljeno više vrlo vrijednih znanstvenih i drugih radova o demografskim uzrocima i posljedicama Domovinskoga rata, uključujući i radove u kojima su, uz ostalo, klasificirani i kvantificirani ukupni i parcijalni demografski ratni gubitci Hrvatske,¹² ipak je ta tema i dalje vrlo aktualna jer su mnoga dosadašnja istraživanja počivala ne samo na primarnim izvorima i „tvrdim“ činjenicama i podacima, nego i na procjenama koje mogu biti odraz objektivnih činjenica, ali i subjektivnih pogleda na tu problematiku. U tom smislu, jedan od najvećih istraživačkih izazova bilo je utvrđivanje bilance i strukture izravnih demografskih gubitaka (*ratnoga mortaliteta*) Hrvatske u Domovinskom ratu, kako na nacionalnoj razini, tako i na nižim prostornim razinama (npr. županijama). Jedan od vjerojatno najvažnijih razloga tomu jest činjenica da u Hrvatskoj još uvijek nije objavljen službeni, cjelovit i konačan popis žrtava rata, tj. objedinjeni popis

¹² Usp. Dražen Živić, „Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine“, *Društvena istraživanja* 8 (1999), br. 5-6, 767-791; Dražen Živić, „Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990. – 1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice“, *Društvena istraživanja* 10 (2001), br. 3, 451-484; Dražen Živić i Nenad Pokos, „Prisilne i druge ratom uzrokovane migracije stanovništva Hrvatske 1991. – 2001. godine“, u: *Zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Tadijanovića*, ur. Ivan Čizmić (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002), 430-443; Dražen Živić i Nenad Pokos, „Demografski gubitci tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991. – 2001.)“, *Društvena istraživanja* 13 (2004), br. 4-5, 727-750; Dražen Živić, „Izravni i migracijski demografski gubitci tijekom srbijanske oružane agresije na Hrvatsku“, u: Dražen Živić, Nenad Pokos i Anka Mišetić (ur.), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 71-94; Jakov Gelo, „Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja* 8 (1999), br. 5-6, 735-749; Andrija Hebrang, *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku* (Zagreb – Zadar: Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990. – 1991. i Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2013); Ivan Grujić i Višnja Bilić, „Zatočeni, nestali i masovne grobnice: žrtve i dokazi zločina“, u: Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009); Šterc i Pokos, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“, Dražen Živić, „Demografski ratni gubici kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991. – 2001.“, *Migracijske i etničke teme* 21 (2005), br. 1-2, 123-141.

smrtno stradalih i nestalih osoba koje su u Hrvatskoj 1991. godine imale prebivalište ili stalno boravište, neovisno o tomu na kojoj su se od sukobljenih strana („hrvatskoj“ ili „srpskoj“) nalazile tijekom rata, odnosno jesu li bili vojnici ili civili. U do sada objavljenoj znanstvenoj produkciji, kao i u medijima, prezentirani su različiti agregirani i strukturni kvantitativni pokazatelji *ratnoga mortaliteta*, na temelju kojih nije bilo moguće metodološki i spoznajno definitivno zaokružiti i dovršiti problematiku istraživanja izravnih demografskih gubitaka Hrvatske u Domovinskom ratu, pa tako niti VSŽ.

Jednu od važnijih, a možda i odlučujuću ulogu u stvaranju jedinstvenog i cjelovitog popisa žrtava u Domovinskom ratu ima Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata iz Zagreba (dalje: HMDCDR), koji je od svojega osnutka (prosina 2004.) započeo sa složenim i tegobnim procesom prikupljanja, arhiviranja, sređivanja i sukcesivnog objavljivanja relevantnog arhivskog i drugog gradiva o različitim aspektima Domovinskoga rata, pa tako i o ljudskim stradanjima.¹³ Posljednjih nekoliko godina HMDCDR iz konvencionalnih i nekonvencionalnih (arhivska dokumentacija, tiskovine, video materijal i dr.) izvora prikuplja, objedinjuje, obrađuje, permanentno provjerava i ažurira podatke¹⁴ o smrtno stradanim i nestalim stanovnicima Hrvatske u Domovinskom ratu, stvarajući i kontinuirano upotpunjujući svoju računalnu bazu/aplikaciju podataka, nastojeći dovršiti i javno publicirati cjeloviti poimenični popis ratnih stradalnika. Okončanjem toga posla omogućila bi se nova znanstvena, prije svega demografska i historiografska, istraživanja Domovinskoga rata, njegovih uzroka i napose složenih društvenih posljedica u najširem smislu te riječi.

Za potrebe ovoga istraživanja HMDCDR je na zamolbu autora upućenu elektroničkim putem 7. ožujka 2022. godine ustupio svoju računalnu bazu/aplikaciju podataka o žrtvama Domovinskoga rata,¹⁵ koja je u ovoj analizi statistički obrađena i iz koje su prema odabranim parametrima generirani relevantni kumulativni kvantitativni pokazatelji broja i strukture smrtno stradalih ili nestalih osoba s prijeratnim prebivalištem u naseljima VSŽ, a koji će

¹³ Detaljnije vidjeti u: Cvikić, Živić i Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi*, 156-168.

¹⁴ Računalna baza/aplikacija podataka o žrtvama u Domovinskom ratu sadrži niz parametara: od imena i prezimena, državljanstva i nacionalne/narodnosne pripadnosti upisane osobe, preko datuma i mjesta rođenja i prebivališta, pa do datuma, mjesta i okolnosti stradanja, statusa i načina/vrste stradanja, bračnog stanja i broja djece u trenutku stradanja i dr. No, za sve upisane osobe svi parametri nisu poznati, niti je u ovom trenutku moguće u cjelini potvrditi pouzdanost svih unesenih podataka, koji se i dalje provjeravaju i ažuriraju. To znači da su u budućnosti moguće određene korekcije broja i strukture smrtno stradalih i nestalih osoba, ali to u ovom istraživanju nije od presudne važnosti i tu je metodološku okolnost moguće apstrahirati.

¹⁵ Izvor: HR-HMDCDR. „Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine“ (računalna baza podataka o žrtvama Domovinskog rata).

u nastavku rada biti prikazani kroz tri relevantne kategorije: (1) s obzirom na prostorni okvir stradanja; (2) s obzirom na vremenski okvir stradanja; te (3) s obzirom na najvažnija strukturno-demografska obilježja stradalih osoba.¹⁶

Uvodno treba upozoriti da je u računalnu bazu HMDCDR, prema stanju iz ožujka 2022. godine,¹⁷ ukupno upisano 3929 smrtno stradalih i nestalih osoba s prijeratnim prebivalištem na području VSŽ. No, za 293 upisane osobe dodana je napomena: „Izbrisati (osobe stradale izvan ratnih djelovanja)“, jer za njih ne postoji relevantna i pouzdana informacija koja bi potvrdila da su stradale uslijed ratnih djelovanja. Daljnje agregiranje podataka iz računalne baze u ovom radu ne uključuje potonju kategoriju. To znači da se u računalnoj bazi nalazi upisanih 3636 smrtno stradalih ili nestalih osoba za koje je relevantna dokumentacija potvrdila da je riječ o stradalnicima uslijed ratnih djelovanja. Radi lakšeg razumijevanja, u nastavku iznesenih podataka potrebno je voditi računa da za dio upisanih osoba u bazu ne postoje podatci ili informacije za sve parametre, pa čak i za one parametre koji se mogu smatrati temeljnim, poput obrazovanja, nacionalne/narodnosne pripadnosti, bračnog statusa, načina i okolnosti stradanja i dr. Stoga se baza i dalje nadopunjava i provjerava. Navedena se metodološka okolnost ne smatra ograničavajućom u ispunjenju ciljeva ovoga istraživanja, ali je svakako treba imati u vidu, napose kod složenijih obrada i interpretacija.

U odnosu na broj ukupnog stanovništva VSŽ (231.241) prema popisu iz 1991. godine (referentni vremenski trenutak popisa 31. ožujka) naprijed navedena brojka od 3636 smrtno stradalih i nestalih osoba daje aproksima-

¹⁶ Nedostatak pouzdanih izvora determinirao je relativno mali broj znanstvenih radova o izravnim demografskim ratnim gubitcima VSŽ u Domovinskom ratu. Ujedno, dio kvantitativnih podataka i pokazatelja prezentiranih u dosadašnjim radovima bili su rezultat procjene, što znači da je njihov doseg u smislu utvrđivanja konačne bilance i strukture izravnih i ukupnih demografskih gubitaka VSŽ u Domovinskom ratu bio ograničenog karaktera. Konačno, do sada provedena istraživanja su u konceptualnom smislu obuhvatila ukupna ljudska stradanja neovisno o prijeratnom prebivalištu smrtno stradale ili nestale osobe. U tom kontekstu na poseban način se izdvajaju sljedeći radovi: Živić i Turk, „Demografski gubitci Vukovarsko-srijemske županije u Hrvatskom domovinskom i obrambenom ratu“, 542-554; Slaven Ružić i Dražen Živić, „Ratni mortalitet Srba (bivše) općine Vukovar tijekom 1991.“, *Scrinia Slavonica* 13 (2013), 261-276; Slaven Ružić, „Stradanje nesrpskog civilnog stanovništva na okupiranom području bivše općine Vukovar (1992. – 1998.)“, *Scrinia Slavonica* 19 (2019), 271-295; Dražen Švagelj i Krunoslav Šarić, „Poginuli tijekom domovinskog rata evidentirani na Odjelu za patologiju Medicinskog centra Vinkovci (od. 2. svibnja 1991. do 15. svibnja 1992.)“, u: Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009), 63-77; Živić, „Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990. – 1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice“; Živić, „Izravni i migracijski demografski gubitci tijekom srbijanske oružane agresije na Hrvatsku“.

¹⁷ HMDCDR je računalnu bazu/aplikaciju podataka autoru ovoga rada dostavio elektroničkim putem u excel tablici 9. ožujka 2022. godine.

tivnu opću stopu *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu od zamjetnih 15,72 promila, što je višestruko iznad državnoga prosjeka (4,15 promila).¹⁸ To ukazuje da je VSŽ, doista, jedna od hrvatskih županija koje su najviše bile pogođene srbijanskom oružanom agresijom, ujedno i najviše stradala, kako u ljudskom i demografskom, tako i u materijalnom smislu.¹⁹

Prostorni okvir izravnih demografskih gubitaka – kvantitativna analiza

Prvi specifičan cilj ovoga istraživanja jest utvrditi, prezentirati i interpretirati prostorni okvir izravnih demografskih gubitaka VSŽ u Domovinskom ratu te utvrditi dosegnutu razinu prostorne diferenciranosti/selektivnosti *ratnoga mortaliteta*. U tom je kontekstu potrebno ponoviti da je osnovni metodološki kriterij definiranja izravnih demografskih gubitaka prijeratno (1991.) prebivalište smrtno stradale ili nestale osobe u naseljima, općinama i gradovima VSŽ, bez obzira na to gdje je stradala osoba rođena, odnosno gdje je i kada stradala (poginula, umrla zbog posljedica ranjavanja, bolesti i drugih razloga povezanih uz ratna djelovanja ili nestala). To znači da kvantitativnom analizom nisu obuhvaćeni smrtno stradali ili nestali s prijeratnim prebivalištem u drugim hrvatskim županijama ili u inozemstvu, neovisno o mjestu njihova rođenja, odnosno stradanja.

1. Struktura stradalih prema državi i županiji rođenja

Od ukupnog broja smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu (3636),²⁰ u Hrvatskoj je rođeno 2629 ili 72,30 %, od kojih najviše (2087 ili 57,40 % od ukupnog broja stradalih, odnosno 79,30 % od broja stradalih s Hrvatskom kao državom rođenja) upravo u VSŽ (grafikon 1). Nakon VSŽ kao županije rođenja, daleko iza nje slijede: Osječko-baranjska (112), Karlovačka (62), Splitsko-dalmatinska (59), Ličko-senjska (54), Šibensko-

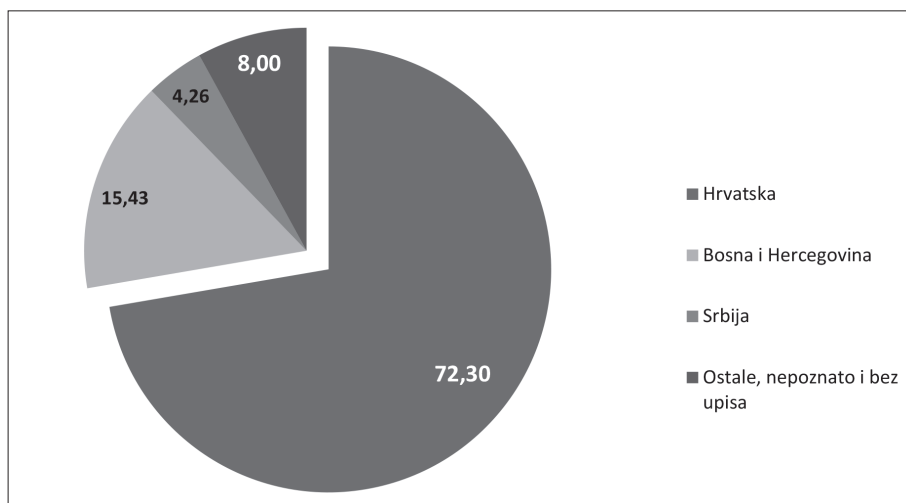
¹⁸ Sa stanjem na dan 25. veljače 2021. godine, u računalnu bazu podataka o žrtvama Domovinskoga rata uneseno je 19.836 smrtno stradalih ili nestalih osoba u Republici Hrvatskoj, od kojih je 8711 osoba imalo status branitelja, 2840 osoba status civila na neokupiranom području, dok se 8285 upisa odnosilo na stradale na bivšem okupiranom području (Cvikić, Živić i Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi*, 282). U odnosu na broj ukupnog stanovništva na dan 31. ožujka 1991. (4.784.265) aproksimativna opća stopa *ratnoga mortaliteta* iznosila je 4,15 promila.

¹⁹ O materijalnoj ratnoj šteti u VSŽ u Domovinskom ratu detaljno vidjeti u: *Završno izvješće o procjeni ratne štete u Republici Hrvatskoj*, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, rujna 1999.

²⁰ Za sve u nastavku prezentirane agregirane kvantitativne podatke o broju i strukturama smrtno stradalih ili nestalih prijeratnih stanovnika VSŽ u Domovinskom ratu izvor je: HR-HMDCDR. „Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine“ (računalna baza podataka o žrtvama Domovinskoga rata).

kninska (36), Sisačko-moslavačka (34), Brodsko-posavska (31)... Najmanje stradalih rođeno je u Koprivničko-križevačkoj (5), Istarskoj (1) i Dubrovačko-neretvanskoj županiji (1). Među rođenima izvan Hrvatske (1007), što uključuje i određeni broj upisanih u bazu (291) čija je država rođenja nepoznata, odnosno u bazi ne postoji upis podatka toga parametra, prevladavaju smrtno stradale ili nestale osobe rođene u Bosni i Hercegovini (561 ili 15,43 % od ukupnog broja stradalih), iza koje slijede rođeni u Srbiji (155 ili 4,26 % od ukupnog broja stradalih) i Njemačkoj (13 ili 0,36 % od ukupnog broja stradalih).

Grafikon 1. Struktura (%) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domo-vinskom ratu prema državi rođenja

2. Struktura stradalih prema prebivalištu

Istaknuto je već da je s obzirom na prijeratno prebivalište u VSŽ evidentirano (upisano u računalnu bazu/aplikaciju HMDCDR) 3636 smrtno stradalih i nestalih osoba kod kojih su relevantne činjenice potvrdile da su stradale ili nestale uslijed ratnih djelovanja (poginuli u borbi, ubijeni u zatočeništvu, stradali prilikom bombardiranja, umrli kao posljedica ranjavanja i dr.). Prema administrativnoj jedinici prebivališta (tablica 2 i grafikon 2) dominiraju stradali iz Grada Vukovara (1954 ili 53,74 %), iza kojega slijede stradali s prijeratnim prebivalištem u Gradu Vinkovci (264 ili 7,26 %), te općinama: Bogdanovci (129 ili 3,55 %), Nuštar (126 ili 3,47 %), Tovarnik (113 ili 3,11 %) i Borovo (101 ili 2,78 %). U navedenim je administrativnim jedinicama prijeratno prebivalište imalo ukupno 2687 ili 73,90 % od ukupnoga broja stradalih u VSŽ.

U odnosu na stanovništvo popisano 1991. godine, aproksimativna opća stopa *ratnoga mortaliteta* najviša je bila u Općini Lovas (43,48 promila), a najmanja u Općini Stari Mikanovci (1,18 promila). Uz Općinu Lovas, iznadprosječnu aproksimativnu opću stopu *ratnoga mortaliteta* zabilježili su još Grad Vukovar (41,81 promil) te općine: Bogdanovci (40,73 promila), Tompojevci (30,08 promila), Tovarnik (26,65 promila), Nuštar (19,06 promila) i Tordinci (31,03 promila). U administrativnim jedinicama s iznadprosječno visokom aproksimativnom općom stopom *ratnoga mortaliteta* prijeratno prebivalište imale su ukupno 2504 upisane smrtno stradale ili nestale osobe, što je više od dvije trećine (68,87 %) ukupnoga *ratnog mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu. Ilustracije radi, u navedenim je općinama i Gradu Vukovaru na dan 31. ožujka 1991. godine živjelo 68.945 stalnih stanovnika (29,82 % ukupnoga stalnog stanovništva VSŽ), što daje aproksimativnu opću stopu *ratnoga mortaliteta* od 36,32 promila.

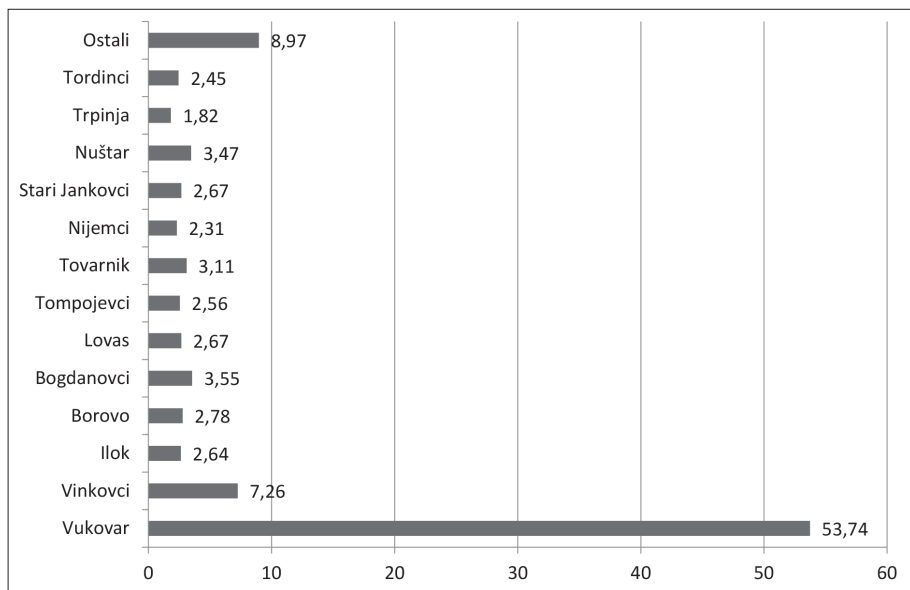
Tablica 2. Broj i struktura izravnih demografskih gubitaka (smrtno stradale ili nestale osobe) VSŽ u Domovinskom ratu prema gradu/općini prijeratnog prebivališta

Grad/Općina	Broj stradalih osoba	%	Broj stradalih u odnosu na broj stanovnika 1991. (u promilima)
Vukovar	1954	53,74	41,81
Vinkovci	264	7,26	6,84
Ilok	96	2,64	9,85
Otok	38	1,05	4,80
Županja	32	0,88	2,68
Andrijaševci	26	0,72	6,45
Borovo	101	2,78	15,68
Bogdanovci	129	3,55	40,73
Lovas	97	2,67	43,48
Tompojevci	93	2,56	30,08
Tovarnik	113	3,11	26,65
Nijemci	84	2,31	12,06
Stari Jankovci	97	2,67	14,66
Stari Mikanovci	4	0,11	1,18
Gradište	9	0,25	2,73
Privlaka	14	0,39	4,00
Babina Greda	11	0,30	2,62
Cerna	20	0,55	4,22
Nuštar	126	3,47	19,06
Negoslavci	17	0,47	10,11

Trpinja	66	1,82	8,60
Markušica	31	0,85	8,35
Tordinci	89	2,45	31,03
Bošnjaci	15	0,41	3,39
Vrbanja	19	0,52	3,43
Vođinci	8	0,22	3,81
Štitar	9	0,25	3,62
Drenovci	26	0,72	3,61
Jarmina	13	0,36	4,94
Ivankovo	21	0,58	2,54
Gunja	16	0,44	3,09

Izvor: HR-HMDCDR. „Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine“ (računalna baza podataka o žrtvama Domovinskog rata); Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 14. lipnja 2022.).

Grafikon 2. Struktura (%) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu prema gradu/općini prebivališta

3. Struktura stradalih prema području stradanja

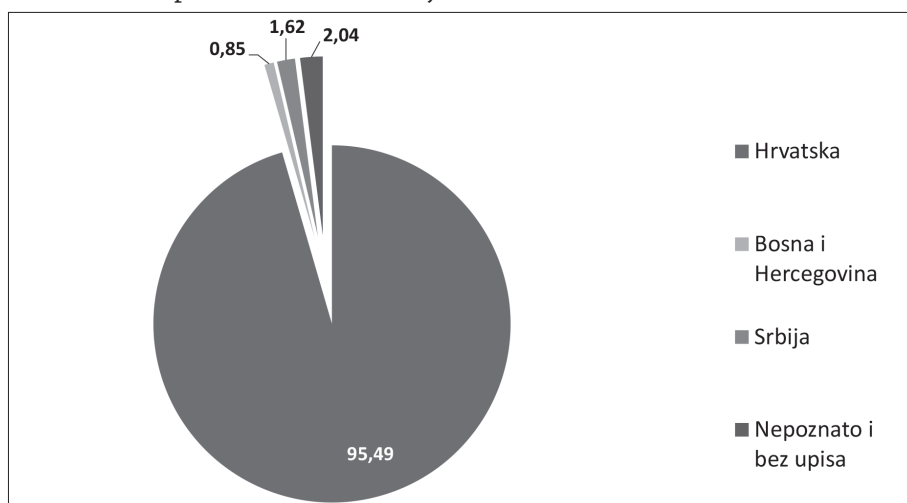
S obzirom na državu stradanja (grafikon 3), broj upisanih u računalnu bazu pokazuje izrazitu homogenost. Naime, 3472 osobe ili čak 95,49 % upisanih smrtno je stradalo ili nestalo na području Republike Hrvatske. U Bosni i Hercegovini stradala je 31 osoba (0,85 %), a u Republici Srbiji dodatnih 59

osoba (1,62 %). Za 74 osobe (2,04 %) država stradanja nije poznata, odnosno ne postoji odgovarajući upis za taj parametar u računalnu bazu.

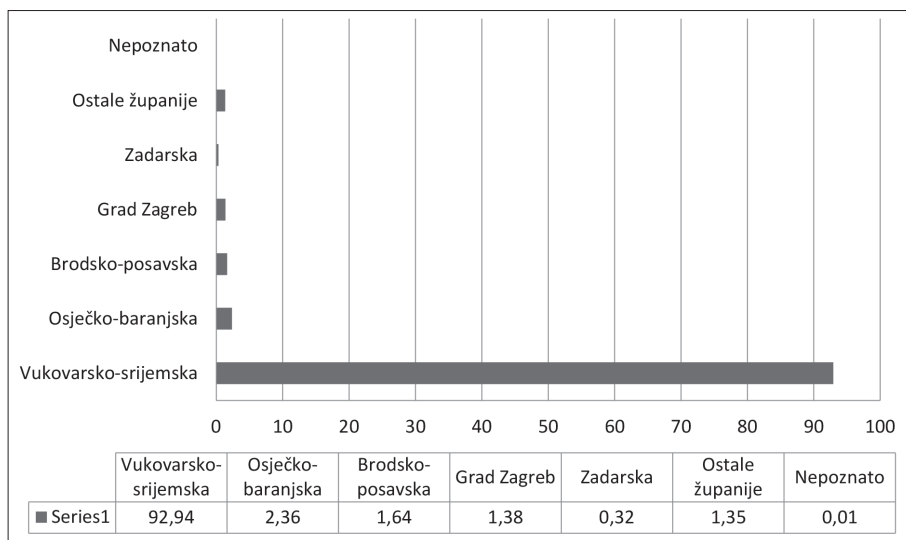
Od ukupnoga broja stradalih u Republici Hrvatskoj (3472), za 3227 osoba ili 92,94 % stradalih u RH, odnosno 88,75 % ukupnoga broja stradalih VSŽ, utvrđeno je da su smrtno stradali ili nestali upravo na području VSŽ. Uz njih, u samo tri hrvatske županije i Gradu Zagrebu zabilježen je dvoznamenkasti broj stradalih prijeratnih stanovnika VSŽ: u Brodsko-posavskoj (57), Osječko-baranjskoj (82) i Zadarskoj županiji (11) te u Gradu Zagrebu (48) (grafikon 4).

Spustimo li analizu na još nižu prostornu razinu (gradovi/općine/naselja) VSŽ, uočava se, očekivano, nešto izraženija prostorna heterogenost. Naime, na području Grada Vukovara evidentirano je 1868 smrtno stradalih ili nestalih osoba, što je 51,38 % svih stradalih s prijeratnim prebivalištem u VSŽ. Iza Grada Vukovara, prema mjestu stradanja, po broju upisanih u računalnu bazu slijede Grad Vinkovci (307 ili 8,44 %) te općine: Nuštar (135 ili 3,71 %), Bogdanovci (124 ili 3,41 %), Nijemci (95 ili 2,61 %), Lovas (93 ili 2,56 %), Tovarnik (85 ili 2,34 %), Tordinci (82 ili 2,26 %), Stari Jankovci (73 ili 2,01 %), Tompojevci (60 ili 1,65 %) itd. Među gradovima i općinama stradanja koji se ne nalaze na području VSŽ po broju upisanih u računalnu bazu posebno se ističu gradovi Slavonski Brod (49) i Osijek (18) te Općina Erdut (52). Među naseljima, najveći je broj smrtno stradalih ili nestalih osoba stradao na području naselja: Vukovar (1822 ili 50,11 %), Vinkovci (270 ili 7,43 %), Bogdanovci (92 ili 2,53 %), Lovas (92 ili 2,53 %), Tovarnik (67 ili 1,84 %) i dr.

Grafikon 3. Struktura (%) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domo-vinskom ratu prema državi stradanja

Grafikon 4. Struktura (%) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu prema županiji stradanja

4. Struktura stradalih prema državi i županiji ekshumacije

Prema podatcima koji su generirani iz računalne baze, od ukupno 3636 smrtno stradalih ili nestalih osoba, njih 1681 ili 46,23 % ekshumirana je iz neke od masovnih ili pojedinačnih grobnica na teritoriju Republike Hrvatske (1642 ili 97,68 %), Republike Srbije (35 ili 2,08 %) i Bosne i Hercegovine (4 ili 0,24 %). Od 1642 smrtno stradale osobe ekshumirane na teritoriju Republike Hrvatske, najviše ih je ekshumirano upravo na području VSŽ²¹ (1605 ili 95,48 % svih ekshumiranih i identificiranih osoba). Preostalih 37 osoba (2,20 % svih ekshumiranih i identificiranih osoba) ekshumirano je i kasnije identificirano na području Osječko-baranjske (34), Požeško-slavonske (1) i Brodsko-posavske županije (1) te Grada Zagreba (1).

²¹ Prema podatcima Uprave za zatočene i nestale Ministarstva hrvatskih branitelja (KLASA: 900-01/21-02/3; URBROJ: 522-5/1-2-21-3, od 10. lipnja 2021.), na području VSŽ otkriveno je 57 masovnih i 360 pojedinačnih grobnica (od kojih 6 masovnih i 103 pojedinačne grobnice na području administrativnoga Grada Vukovara). Iz njih je ukupno ekshumirano 2090 posmrtnih ostataka, od kojih je identificirano 1860 ili 88,99%. Među masovnim grobnicama posebno se ističu „Novo groblje“ (938) i „Ovčara“ (200) nedaleko od Vukovara i „Lovas“ (68) u istoimenom naselju istočno od Vukovara. To su po broju ekshumiranih posmrtnih ostataka tri najveće masovne grobnice u Hrvatskoj iz vremena Domovinskoga rata. Od ukupnoga broja identificiranih, neovisno o prijeratnom prebivalištu stradale osobe, 1491 su muškarci (80,16%), dok su 369 žene (19,84%). Među identificiranima najveći je broj i relativan udio Hrvata (1570 ili 84,41%), iza kojih slijede Srbi (119 ili 6,40%) i ostali (171 ili 9,19%). Najviše posmrtnih ostataka ekshumirano je u Vukovaru (1343), a potom u Lovasu (86), Bogdanovcima (76), Tovarniku (56), Marincima (52), Berku (47), Tordincima (40), Sotinu (39) itd.

Vremenski okvir izravnih demografskih gubitaka – kvantitativna analiza

S obzirom na parametar „datum stradanja“ iz računalne baze, moguće je bilo agregirati broj stradalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu prema vremenskom okviru stradanja, pri čemu je kvantitativna obrada izvršena prema dvjema vremenskim odrednicama: (1) odrednici koja obuhvaća razdoblje od 1. srpnja do 31. prosinca 1991. i (2) odrednici koja obuhvaća razdoblje od 24. kolovoza do 20. studenoga 1991., a koje je primarno definirano odvijanjem *Vukovarske bitke*.

1. Razdoblje: 1. srpnja – 31. prosinca 1991.

Od ukupnoga broja prijeratnih stanovnika VSŽ upisanih u računalnu bazu smrtno stradalih ili nestalih osoba u Domovinskom ratu (3636), najviše je stradalo u mjesecu studenom (1238 ili 34,05 %), zatim u listopadu (817 ili 22,47 %) i rujnu (444 ili 12,21 %) 1991. godine (grafikon 5). U srpnju, kolovozu i prosincu 1991. godine stradala je dodatna 221 osoba (6,08 %), dok je preostalih 916 upisanih osoba u računalnu bazu (25,19 %) smrtno stradalo ili nestalo u drugim mjesecima i godinama Domovinskoga rata. Iz prezentiranih je podataka jasno da su najveća stradanja zabilježena u jesen (rujan – studeni) 1991. godine (2499 ili 68,73 %), upravo u vrijeme kada se u punom zamahu na tom području odvijala *Vukovarska bitka*.

2. Razdoblje: 24. kolovoza – 20. studenoga 1991.

U razdoblju od 24. kolovoza do 20. studenoga 1991. godine odvijala se na području većeg dijela VSŽ jedna od najvećih, a u mnogim svojim aspektima i prijelomnih, bitaka Domovinskoga rata – *Vukovarska bitka*. O njezinim mnogobrojnim aspektima, sudionicima, kronologiji, stvarnom i simboličkom značenju te društvenim, ekonomskim, demografskim i drugim posljedicama napisana je zavidna bibliografija znanstvenih i stručnih radova²² te organizirani brojni znanstveni skupovi i druge javne manifestacije.²³ To je i

²² Uz radove i publikacije navedene u bilješki 1, korisno je spomenuti i sljedeće: Stjepan Sučić i Dražen Živić, „Značenje Vukovarske bitke u obrani i stvaranju hrvatske države“, u: Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007), 74-96; Tomislav Stockinger, *Vukovar – grad koji je obranio Hrvatsku: jedan prikaz najsudbonosnije bitke hrvatske povijesti* (Zagreb: Mato Lovrak); Stjepan Sučić, „Značaj obrane Vukovara u stvaranju hrvatske države“, *National security and the future*, 13/3 (2011), 11-69; Dražen Živić, „Izazovi i mogućnosti poslijeratne revitalizacije Grada Vukovara“, *Hrvatski geografski glasnik* 74/1 (2012), 75-90.

²³ U navedenom kontekstu posebno treba istaknuti Institut društvenih znanosti Ivo Pilar koji je od 1998. do 2022. godine organizirao 25 znanstveno-stručnih skupova, od kojih su pojedini bili s međunarodnim sudjelovanjem, posvećenih kompleksnoj temi/fenomenu

vrijeme najvećih ljudskih stradanja (*ratnoga mortaliteta*) na području VSŽ i od strane njezinih prijeratnih stanovnika (grafikon 6). U tih je 89 dana smrtno stradalo i nestalo ukupno 2468 osoba s prijeratnim prebivalištem u VSŽ, što je više od dvije trećine (67,88 %) od ukupnoga broja upisanih u računalnu bazu. U razdoblju od 24. do 31. kolovoza stradalo je 39 osoba (1,58 % stradalih u vrijeme *Vukovarske bitke*), od 1. do 30. rujna stradale su 444 osobe (17,99 % stradalih u vrijeme *Vukovarske bitke*), od 1. do 31. listopada stradalo je 817 osoba (33,10 % stradalih u vrijeme *Vukovarske bitke*) te – konačno – od 1. do 20. studenoga 1991. godine stradalo je 1168 osoba (47,33 % stradalih u vrijeme *Vukovarske bitke*), što je trećina (32,12 %) ukupnoga broja smrtno stradalih ili nestalih VSŽ u Domovinskom ratu.

Rezultati kvantitativne analize na dnevnoj bazi jasno upućuju na dane kako najintenzivnijih vojnih djelovanja, tako i počinjenih ratnih zločina nakon okupacije Vukovara i okolnih naselja. Posebno se u tom smislu ističu 18., 19. i 20. studeni, kada je smrtno stradala ili nestala ukupno 571 osoba, što

„Vukovar ‘91.“ S tih je skupova objavljeno ukupno 14 zbornika radova, s dvjestotinjak pojedinačnih priloga. Korisno je na ovom mjestu navesti nazive tih zbornika iz kojih se u manjoj ili većoj mjeri može iščitati njihovo temeljno tematsko opredjeljenje: *Vukovar ‘91. – značenje, vrednote, identitet*, ur. Josip Jurčević (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2000); *Vukovar ‘91. – međunarodni odjeci i značaj / Vukovar ‘91 – International Echoes and Significance*, ur. Josip Jurčević, Dražen Živić i Bruna Esih (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2004); *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007); *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009); *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja – znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, ur. Dražen Živić i Sandra Cvikić (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2010); *Victor Quia Victima – Nada za Hrvatsku*, ur. Dražen Živić (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda; Ogranak Matice hrvatske Vukovar, 2012); *Vukovar ‘91. – istina i/ili osporavanje*, ur. Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Vinicije B. Lupis i Sandra Cvikić (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, 2013); *Vukovar ‘91. – genocid i memoricična baština Europske Unije*, ur. Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Sandra Cvikić i Ivana Žebec Šilj (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, 2014); Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi, ur. Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Ivana Žebec Šilj i Vine Mihaljević (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, 2016); *Domovinska i europska sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom*, ur. Sandra Cvikić, Ivana Žebec Šilj i Ivana Bendra (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2017); *Hrvatsko društvo: 25 godina nakon Vukovara ‘91.*, ur. Dražen Živić, Mateo Žanić i Petar Macut (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti i Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, 2018); *Vukovar ‘91. – javni diskursi i pozicije moći*, ur. Dražen Živić, Sandra Cvikić i Ivana Bendra (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, 2018); *Gradovi u ratovima: kroz povijest do suvremenosti*, ur. Dražen Živić i Sandra Cvikić (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2019); *Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj. Uzroci, posljedice i aktualni trendovi*, ur. Mateo Žanić, Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina i Geran-Marko Miletić (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2021).

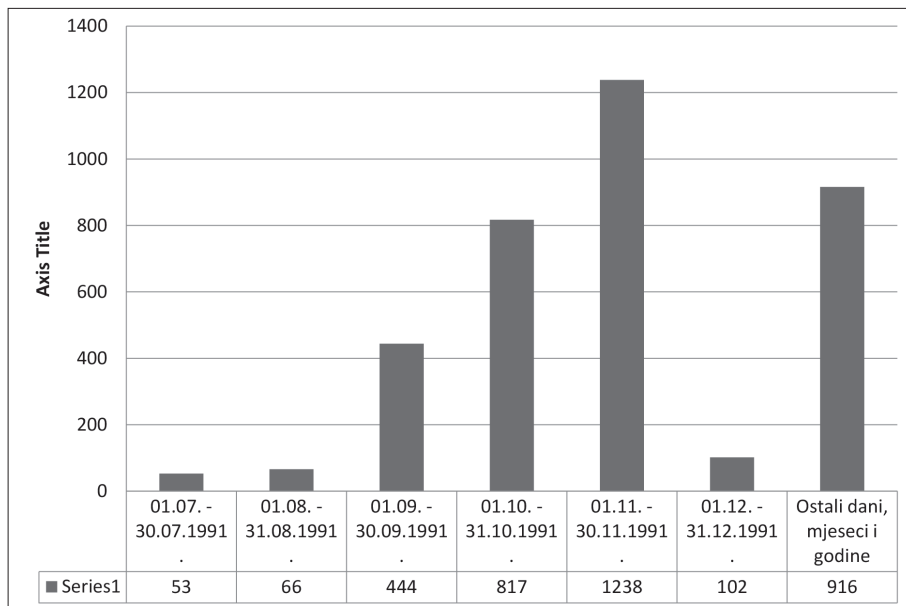
je četvrtina (23,95 %) svih stradalih u razdoblju *Vukovarske bitke*, odnosno 15,70 % ukupnoga *ratnog mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu. Prosječno je, dakle, u ta tri dana, kada su borbe uglavnom bile već okončane, poginulo i ubijeno, ili se još uvijek smatra nestalim osobama, 190 prijeratnih stanovnika VSŽ.

Drugi bitan nalaz kvantitativne analize na dnevnoj bazi jest da jedino 24. kolovoza nije stradala niti jedna osoba, a da se u svim ostalim danima tijekom *Vukovarske bitke* broj stradalih kretao u rasponu od jedne (29. kolovoza, 7. rujna i 12. rujna) do 271 osobe (20. studenoga).

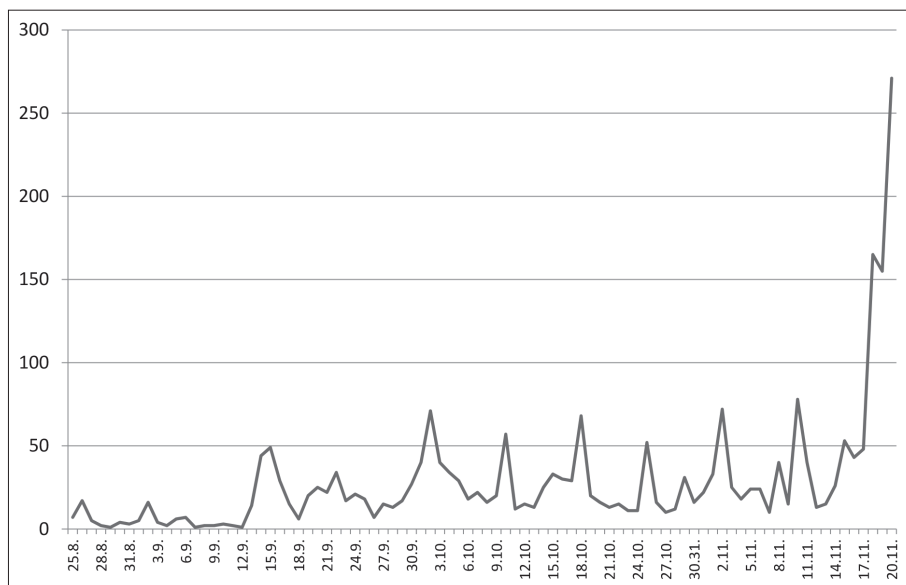
Treći važan nalaz kvantitativne analize upućuje na četiri dana osobito velikih stradanja i ljudskih gubitaka koji se podudaraju s važnim događajima na „terenu“, osobito kada je riječ o zbivanjima u samom Vukovaru i neposrednoj okolici, koji su na određeni način odredili i ukupnost vojnih djelovanja tijekom *Vukovarske bitke*. Tako je prvi zamjetniji broj stradalih osoba zabilježen 15. rujna 1991. godine (49), kada su JNA i druge postrojbe Oružanih snaga SFRJ pokušale vojni proboj u Vukovar iz smjera Borova, Trpinje i Bršadina i kada je nastalo „Groblje tenkova“ na Trpinjskoj cesti u sjeverozapadnom dijelu Vukovara. Drugi bitan događaj vezan je uz 2. listopada 1991. godine, kada su okupirani Marinci i Cerić i kada je JNA uspjela probiti linije hrvatske obrane na Sajmištu u Vukovaru, pri čemu su stradali i brojni civili. Toga dana zabilježena je 71 smrtno stradala ili nestala osoba na području tih, ali i drugih naselja VSŽ. Mjesec dana kasnije (2. studenoga) JNA i srpske paravojne postrojbe uspjele su zauzeti vukovarsko prigradsko naselje Lužac i prekinuti obranu Vukovara na dva dijela. I tada su stradavali i civili, što je rezultiralo sa 72 smrtno stradale ili nestale osobe u Vukovaru i na drugim područjima VSŽ. Konačno, 10. studenoga, nakon snažnog otpora branitelja, JNA je uspjela okupirati Bogdanovce, opet uz velika ljudska stradanja, napose civilnoga stanovništva. Toga dana je na bojištima VSŽ smrtno stradalo ili nestalo 78 osoba.

Od druge polovice rujna, pa do okupacije Vukovara (20. studenoga), prosječno je na dnevnoj bazi u VSŽ smrtno stradalo ili nestalo 35 osoba, što jasno ukazuje na kontinuirano veliki intenzitet vojnih djelovanja s posljedično visokim ljudskim stradanjima tijekom *Vukovarske bitke*.

Grafikon 5. Broj smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu u razdoblju 01. srpanj – 31. prosinca 1991. po mjesecima

Grafikon 6. Kretanje broja smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu od 24. kolovoza do 20. studenoga 1991. godine po danima

Strukturalno-demografska obilježja izravnih demografskih gubitaka – kvantitativna analiza

U ovom će poglavlju biti sažeto prikazana najvažnija strukturalno-demografska obilježja *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu, koja su agregirana iz odgovarajućih parametara računalne baze HMDCDR.

1. Strukturalna po spolu i dobi

Jedno od najvažnijih strukturalnih obilježja *ratnoga mortaliteta* jest njegova diferenciranost po spolu i dobi. Ta okolnost umnogome određuje razinu kratkoročnih i dugoročnih posljedica ratnih djelovanja na poslijeratnu demografsku revitalizaciju i razvoj.²⁴ Stoga je važno razmotriti odabrane indikatore biološkoga sastava kontingenta smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ, jer su oni bitna odrednica razumijevanja dosegnute razine procesa ubrzanoga demografskoga starenja VSŽ nakon rata, što ima svoje složene implikacije na demografski, društveni i ekonomski razvoj toga područja u cjelini.

Već letimičan uvid u podatke i indikatore prezentirane u tablici 3 pokazuje da strukturalna *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu prema osnovnim biološkim karakteristikama ima dominantno diferencirana, odnosno selektivna obilježja. Naime, od ukupno 3636 smrtno stradalih i nestalih osoba upisanih u računalnu bazu, njih 3012 ili 82,84 % su muškarci, a 624 ili 17,16 % su žene, uz koeficijent maskuliniteta od čak 482,69, a koeficijent feminiteta od samo 20,72. Drugim riječima, na 100 muških stradalnika 21 je žena, dok su na 100 ženskih stradalnika čak 483 muškarca. To upućuje na izrazitu prevlast muškaraca u odnosu na žene u *ratnom mortalitetu* VSŽ. Navedeno ne iznenađuje, naprotiv – samo potvrđuje u ranijim istraživanjima utvrđenu činjenicu da u ratovima više stradavaju muškarci, naročito zbog njihova značajnog sudjelovanja u neposrednim borbenim djelovanjima kao pripadnika vojnih postrojbi. Izrazita spolna neravnoteža u strukturali izravnih demografskih gubitaka VSŽ u Domovinskom ratu ključna je odrednica negativnih promjena u sastavu vukovarsko-srijemske populacije po spolu koji je utvrđen prvim poslijeratnim popisom stanovništva (2001.), i to na način da je smanjen broj i relativan udio muškaraca, a povećan broj i relativan udio žena u ukupnom stanovništvu. Na tu će se okolnost dodatno upozoriti u poglavlju o utjecaju demografskih gubitaka na odabrane dinamičke i strukturalno-demografske promjene u VSŽ u razdoblju 1991. – 2001. godine.

²⁴ Detaljnije vidjeti u: Cvikić, Živić i Maras Kraljević, *Rat, ljudi, brojevi*, 261, 278, 327-333.

Diferenciranost/selektivnost *ratnoga mortaliteta* potvrđuje se i analizom strukture stradalih osoba prema dobi.²⁵ Iz teorijskih razmatranja utjecaja demografskih ratnih gubitaka, napose *ratnoga mortaliteta*, na formiranje poslijeratne biološke strukture stanovništva proizlazi da su većim ljudskim stradanjima izložene osobe u vojno-obvezatnoj dobi, pa apsolutni i relativni pokazatelji stradanja tih dobnih kontingenata (uglavnom od 20. do 39. godine života) uvijek u stanovitoj mjeri odskaču od drugih kontingenata ratnih stradalnika. Tako je u strukturi smrtno stradalih i nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu 4,65 % bilo u dobi do 19. godine, 41,64 % u dobi od 20. do 39. godine (mlađa vojnoobvezatna dob), 30,03 % u dobi od 40. do 59. godine (starija vojnoobvezatna dob) te 21,86 % u dobi 60 godina i stariji. Visoki relativan udio stradalih u dobi 40+ (51,89 %), kao i prosječna starost (srednje godine života) ukupnoga *ratnoga mortaliteta* (44,61 godina),²⁶ upućuju na značajan broj i udio stradalog nevojnog, tj. civilnog stanovništva, što će kasnije biti potvrđeno drugim strukturnim značajkama *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu. Slično spolnom sastavu, i dobnna struktura stradalih osoba imala je značajan utjecaj na poslijeratno oblikovanje biološkoga sastava stanovništva VSŽ, formirajući unutar piramide starosti krnje naraštaje i ubrzavajući proces demografskoga starenja, jer se deficiti u kontingentima zreloga i radno sposobnoga stanovništva (od 15. do 64. godine starosti) zbog niskog ratnoga i poslijeratnoga nataliteta i brojnih migracijskih gubitaka (ne samo ratnih, nego i mirnodopskih), nisu mogli nadomjestiti mlađim kohortama populacije u godinama nakon okončanja ratnih djelovanja.

²⁵ Budući da je u računalnoj bazi parametar dobi iskazan kroz „datum rođenja“ stradale osobe, za potrebe je ovoga istraživanja pretvoren u „godinu rođenja“ kako bi se iz tako definiranog parametra mogli agregirati podatci prema jednogodišnjim i petogodišnjim, odnosno velikim dobnim skupinama.

²⁶ Usporedbe radi, prosječna starost (srednje godine života) prijeratnog stanovništva VSŽ (popis 1991.) iznosila je 35,35 godina. Izračunao autor prema: Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993., DZSRH, Zagreb, 1994.

Tablica 3. Struktura smrtno stradalih ili nestalih osoba s prijeratnim prebivalištem u VSŽ po spolu i dobi prema odabranim indikatorima biološke strukture

Odabrani indikatori	Broj smrtno stradalih/nestalih osoba	Relativan udio (%) u ukupnom broju smrtno stradalih/nestalih osoba
Ukupan broj smrtno stradalih/nestalih osoba	3636	100
Broj muškaraca	3012	82,84
Broj žena	624	17,16
0-4	11	0,30
5-9	6	0,17
10-14	14	0,39
15-19	138	3,80
20-24	345	9,49
25-29	376	10,34
30-34	409	11,25
35-39	384	10,56
40-44	305	8,39
45-49	232	6,38
50-54	259	7,12
55-59	296	8,14
60-64	234	6,44
65-69	203	5,58
70-74	124	3,41
75-79	99	2,72
80-84	80	2,20
85-89	39	1,07
90+	16	0,44
Nepoznato/bez upisa	66	1,82
0-14	31	0,85
15-64	2978	81,90
65+	561	15,43

Izvor: HR-HMDCDR. „Izravni demografski gubici na okupiranom području Republike Hrvatske od 1991. do 1995. godine“ (računalna baza podataka o žrtvama Domovinskog rata)

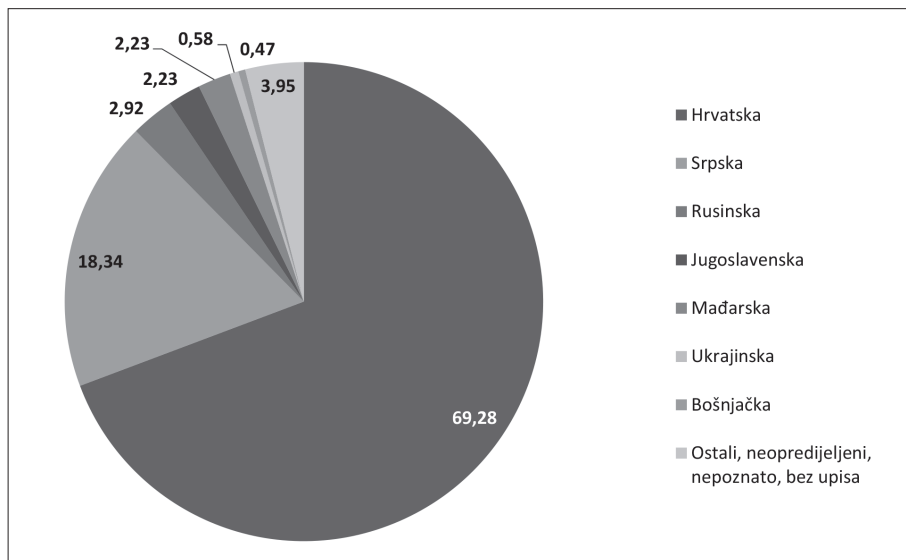
2. Narodnosna struktura

Među važnijim i indikativnijim strukturnim obilježjima *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu jest narodnosni sastav populacije smrtno stradalih ili nestalih osoba (grafikon 7), koji dominantno pokazuje obilježja homogenosti, s elementima slabe bimodalnosti. Naime, više od dvije trećine

(69,28 %) od ukupnoga broja stradalih odnosi se na Hrvate, nešto manje od petine (18,34 %) na Srbe, dok se na sve ostale narodnosne kategorije (Rusini, Jugoslaveni, Mađari, Ukrajinci, Bošnjaci...), uključujući neopredijeljene, nepoznate i bez upisa u računalnoj bazi, odnosi nešto više od desetine (12,38 %) svih smrtno stradalih i nestalih VSŽ u Domovinskom ratu.

Budući da je prema posljednjem prijeratnom popisu stanovništva (1991.) u VSŽ sastav stanovništva prema narodnosnoj pripadnosti pokazivao nešto manje homogena obilježja (Hrvati – 68,38 %, Srbi – 19,67 %, ostali i nepoznato – 10,95 %) ²⁷ nego ista struktura u *ratnom mortalitetu*, nedvojbeno je da su Hrvati, ali i Mađari te Rusini i Ukrajinci, bili nešto više izloženi izravnim ljudskim stradanjima od srpskog stanovništva. Navedeno, dakako, nije bio jedini, a vjerojatno niti najvažniji čimbenik promjena u narodnosnom sastavu stanovništva VSŽ nakon Domovinskoga rata, ali ga svakako treba imati u vidu pri interpretaciji poslijeratne izrazite homogenizacije („kroatizacije“) njezinoga narodnosnoga sastava. ²⁸

Grafikon 7. Struktura (%) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu prema narodnosnoj pripadnosti

²⁷ Izvor: *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880. do 1991. godine po naseljima*, knjiga V (Zagreb: DZSRH, 1998).

²⁸ Detaljnije vidjeti u: Dražen Živić, „Utjecaj srbijanske oružane agresije na etničke promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji od 1991. do 2001. godine“, *Društvena istraživanja* 12 (2003), br. 6, 1069-1095.

3. Struktura prema vrsti i statusu žrtve

Prema „vrsti žrtve“ kao temeljnoj metodološkoj razdjelnici pri unosu podataka u računalnu bazu, 773 su „civila“, 1736 su „branitelji“, dok su 1126 „stradali na okupiranom području“, među kojima prevladava civilno stanovništvo.²⁹ U relativnom smislu i prema parametru „vrsta žrtve“, u ukupnom ratnom mortalitetu VSŽ u Domovinskom ratu „civilni“ sudjeluju s 21,26 %, „branitelji“ s 47,74 %, a „stradali na okupiranom području“ s 30,97 %.

Prema parametru „status žrtve“, u računalnu je bazu upisano 1468 smrtno stradalih ili nestalih osoba sa statusom „civil“ (40,37 %), 1221 smrtno stradalih ili nestalih osoba sa statusom „branitelj“ (33,58 %), 501 smrtno stradala ili nestala osoba sa statusom „branitelj/civil“,³⁰ 351 smrtno stradala ili nestala osoba sa statusom „pripadnik JNA i paravojnih postrojbi“ (9,65 %) te 66 smrtno stradalih ili nestalih osoba sa statusom „dijete“³¹ (1,82 %). Razlika do ukupnoga broja smrtno stradalih ili nestalih osoba odnosi se na nepoznat status.

Budući da su gotovo polovica svih smrtno stradalih ili nestalih prijeratnih stanovnika VSŽ u Domovinskom ratu, neovisno o formalnom statusu, bili civili, jasno je da su ratna djelovanja bila neselektivna, da su naselja na crti bojišnice ili u pozadini ratnih djelovanja bila „legitiman“ i ničim opravdan vojni cilj JNA i drugih neprijateljskih postrojbi koje su napadale teritorij VSŽ te da su napadi na civile, kao i u drugim dijelovima Hrvatske, bili izravno u funkciji etničkoga čišćenja nad Hrvatima i pripadnicima drugih nesrpskih nacionalnih/narodnosnih zajednica.³²

²⁹ Razlika do ukupnoga broja upisanih odnosi se na jednu osobu koja je u računalnu bazu upisana u kategoriji „Stradali Hrvat u Bosni i Hercegovini“.

³⁰ Riječ je o kategoriji stradalih branitelja koji su u nekim izvorima navedeni i kao stradali civili.

³¹ Nema sumnje da su djeca kategorija koja je bila prilično izložena ratnim okolnostima i stradanjima. O tome izravno svjedoči velik broj smrtno stradale i nestale djece u Domovinskom ratu s područja VSŽ. Prema statusu, riječ je, dakle, o 66 osoba za koje je bilo moguće utvrditi da su smrt ili nestanak nastupili ratnim djelovanjima, od kojih su 52 dječaka (78,79 %), a 14 je djevojčica (21,21 %). Od ukupnoga broja stradale djece, prema vrsti žrtve, 27 je „civila“ (40,91 %), 14 „branitelja“ (21,21 %), dok je 25 djece „stradalo na okupiranom području“ (37,88 %). Prema načinu stradanja, najviše djece je „poginulo“ (34 ili 51,52 %), a slijede kategorije: „ubijen“ (8 ili 12,12 %), „ubijen u zatočeništvu“ (6 ili 9,09 %), „nestao“ (4 ili 6,06 %), „smrt kao posljedica ranjavanja“ (3 ili 4,55 %), „samoubojstvo“ (3 ili 4,55 %) te „proglašen mrtvim“ (jedno dijete ili 1,52 %). Za 7 djece (10,61 %) način stradanja još uvijek nije poznat. Prema kalendarskoj godini stradanja dominiraju, očekivano, 1991. (41 ili 62,12 %) i 1992. (16 ili 24,24 %), ali su djeca stradavala i 1993. (2 ili 3,03 %), 1994. (4 ili 6,06 %), 1995. (2 ili 3,03 %), pa i 1998. godine (1 ili 1,52 %).

³² Detaljnije vidjeti u: Hebrang, *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*.

4. Struktura prema vrsti i načinu stradanja

Iz računalne je baze žrtava u Domovinskom ratu kvantitativnom analizom pojedinih parametara moguće agregirati strukturu *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu prema vrsti i načinu stradanja. No, nezanemarivu poteškoću predstavlja činjenica da je kod navedenih parametara prisutan visok udio kategorije „nepoznato“, tj. zamjetan je broj ratnih stradalnika kod kojih podatak o vrsti i načinu stradanja nije upisan u računalnu bazu.³³ Stoga analiza čiji su rezultati prikazani u nastavku rada ima svojevrstu orijentacijsku reprezentativnost.

Od ukupnoga broja upisanih smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu (3636), za njih 1684 ili manje od polovine (46,31 %) postoje podatci o vrsti stradanja (za 1952 upisanih u računalnu bazu taj podatak nije poznat ili dostupan). Među njima dominiraju kategorije: „poginuo u akciji“ (864 ili 23,76 % *ratnoga mortaliteta* u cjelini), „ubijen u zatočeništvu“ (376 ili 10,34 % *ratnoga mortaliteta* u cjelini) i „nestao“ (230 ili 6,33 % *ratnoga mortaliteta* u cjelini). Uz navedene parametre, obradom su generirane i sljedeće kategorije: „poginuo prometna nezgoda“ (24), „smrt posljedica bolesti“ (29), „proglašen mrtvim“ (43), „smrt posljedica ranjavanja“ (23), „poginuo nesretni slučaj“ (71) te „samoubojstvo“ (24).

Iz računalne je baze moguće generirati podatak o načinu stradanja za ukupno 2044 upisane smrtno stradale ili nestale osobe. Riječ je o 56,22 % ukupnoga *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu. Struktura je sljedeća: 757 „poginuo“, 273 „ubijen u zatočeništvu“, 376 „ubijen“, 424 „nestao“, 82 „smrt posljedica ranjavanja“, 68 „proglašen mrtvim“, 38 „samoubojstvo“ te 26 „smrt posljedica bolesti“.

Izravni demografski gubitci kao determinanta demografskih promjena VSŽ u razdoblju 1991. – 2001.

U uvodu rada već je istaknuto da je VSŽ, prema rezultatima posljednjega prijeratnog popisa stanovništva, na dan 31. ožujka 1991. godine imala 231.241 stalnog stanovnika, što je tada činilo 4,83 % ukupnoga stalnoga stanovništva Republike Hrvatske. Prema prvom poslijeratnom popisu stanovništva, na dan 31. ožujka 2001. godine VSŽ je imala 204.768 stanovnika ili 4,61 % ukupnoga stalnoga stanovništva Republike Hrvatske. To znači da je u međupopisnom „ratnom“ razdoblju broj ukupnoga stanovništva VSŽ sma-

³³ Gotovo istovjetna poteškoća nameće se i kod kvantitativne analize parametara „okolnosti stradanja“, „počinitelji“, „bračni status“ i dr., pa oni u ovom radu nisu prikazani. Nastavak istraživanja, ažuriranja i dopunjavanja računalne baze možda će u budućnosti olakšati kvantitativnu analizu navedenih parametara izravnih ljudskih stradanja u Domovinskom ratu za Hrvatsku u cjelini, pa tako i za VSŽ.

njen za 26.743 osobe, da je indeks međupopisne promjene iznosio 88,55, da je stopa međupopisne promjene iznosila -11,45 % te da je stopa prosječne relativne godišnje promjene iznosila -1,23 %.³⁴ Ilustracije radi, indeks međupopisne promjene broja ukupnoga stanovništva Republike Hrvatske u istom je međupopisju iznosio 92,75, stopa međupopisne promjene iznosila je -7,25 %, a stopa prosječne relativne godišnje promjene iznosila je -0,75 %. To znači da je intenzitet ukupne depopulacije u VSŽ osjetno (gotovo dvostruko) nadmašio stopu negativne demografske dinamike Hrvatske u cjelini. Posredno, to ukazuje i na veći utjecaj ratnih djelovanja i posljedica rata na demografske prilike i trendove u VSŽ u odnosu na njihov utjecaj na Republiku Hrvatsku u cjelini.

Demografsko pražnjenje VSŽ u „ratnom“ desetljeću rezultat je sinergijskoga djelovanja niza destabilizacijskih čimbenika kretanja i razvoja stanovništva: (1) demografskih ratnih gubitaka u domeni *ratnoga mortaliteta*, progongstva i izbjeglištva te gubitaka nataliteta i prirodne promjene; (2) iseljavanja povezanih uz mirnodopska društvena i ekonomska gibanja, tj. poslijeratnu gospodarsku i socijalnu krizu; (3) naslijeđenih sve nepovoljnijih trendova u bioreprodukciji (prirodni pad stanovništva); (4) ubrzanog demografskog starenja kao posljedice ljudskih gubitaka, ali i sve izraženije redukcije nataliteta i iseljavanja mlađega fertilnoga stanovništva; (5) nedovoljno brze i dobro osmišljene poslijeratne obnove gospodarstva, s posljedično negativnim utjecajem na zadovoljavajuću kvalitetu življenja i dr.

Premda je, gledano u demografskom kontekstu, apsolutno smanjenje broja ukupnoga stanovništva VSŽ u razdoblju 1991. – 2001. godine (-26.743) rezultat skromnoga prirodnoga prirasta,³⁵ ali i izrazito negativnoga salda migracije,³⁶ ipak je više nego indikativan orijentacijski podatak da

³⁴ U radu je apstrahirano od činjenice da su popisi stanovništva 1991. i 2001. godine obavljeni po različitoj metodologiji, što u određenoj mjeri utječe na pouzdanost kvantitativnih indikatora međupopisne usporedbe njihovih rezultata. Detaljnija pojašnjenja toga problema vidjeti u: Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)* (Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2005) i Nenad Pokos, „Metodološke promjene u popisima stanovništva“, *Hrvatska revija* 3 (2003), 1.

³⁵ Navedena je okolnost, ponajprije, determinirana činjenicom da je za ratne godine (1991. – 1997.) vitalna statistika necjelovita, tj. dostupni se podatci za bivša okupirana naselja odnose samo na prognaničku populaciju, dok vitalna događanja (rađanja i umiranja) stanovništva koje je rat provelo u tim naseljima nisu poznata. To je osobito važno upravo za VSŽ, jer je od ukupno 84 samostalna naselja s popisanim stanovništvom, njih 54 ili 64,29 %, dakle, gotovo dvije trećine, u razdoblju 1991. – 1996. godine bilo pod srpskom okupacijom.

³⁶ Detaljnije vidjeti u: Dražen Živić, „Opće demografske prilike i čimbenici kretanja i razvoja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije“, u: Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022), 19-66.

je *ratni mortalitet* (3636) činio gotovo 15 % apsolutnoga pada ukupnoga stanovništva VSŽ i da je kao takav u značajnoj mjeri determinirao međupopisno smanjenje broja ukupnoga stanovništva, to više jer je relativan udio *ratnoga mortaliteta* na razini Hrvatske u cjelini, u odnosu na međupopisnu promjenu njezinoga ukupnoga stanovništva između 1991. i 2001. godine, bio gotovo tri puta niži (5,71 %).

Potrebno je, ujedno, naglasiti da je od 31 administrativne jedinice u VSŽ (5 gradova i 26 općina) u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine demografski porast zabilježilo njih 11 (35,48 %), a demografsku regresiju čak 20 jedinica (64,52 %). Među najjačim „depopulacijskim“ gradovima i općinama VSŽ nalaze se upravo one administrativne jedinice, kao i naselja u njima, koje su imale i najveći *ratni mortalitet* prijeratnoga stanovništva, poput gradova: Vukovar³⁷ (relativan udio *ratnoga mortaliteta* u apsolutnom smanjenju broja ukupnoga stanovništva u razdoblju 1991. – 2001. godine iznosio je 12,97 %), Ilok³⁸ (6,87 %) i Vinkovci³⁹ (9,90 %) te općina: Bogdanovci⁴⁰ (16,10 %), Tovarnik⁴¹ (12,49 %), Nuštar⁴² (16,80 %), Tordinci⁴³ (14,42 %), Lovas⁴⁴ (14,88 %), Tompojevci⁴⁵ (8,51 %), Nijemci⁴⁶ (8,69 %) i dr.

Drugi važan utjecaj izravnih demografskih gubitaka prepoznaje se u promjeni biološke strukture stanovništva VSŽ, koju dokumentira usporedba rezultata popisa 1991. i 2001. godine.⁴⁷ Najkraće rečeno, u tom je međupopi-

³⁷ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Grada Vukovara smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 46.735 na 31.670 ili za 15.065 osoba, odnosno za 32,23 %.

³⁸ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Grada Iloka smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 9748 na 8351 ili za 1397 osoba, odnosno za 14,33 %.

³⁹ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Grada Vinkovaca smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 38.580 na 35.912 ili za 2668 osoba, odnosno za 6,92 %.

⁴⁰ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Bogdanovci smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 3167 na 2366 ili za 801 osobu, odnosno za 25,29 %.

⁴¹ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Tovarnik smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 4240 na 3335 ili za 905 osoba, odnosno za 21,34 %.

⁴² Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Nuštar smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine sa 6612 na 5862 ili za 750 osoba, odnosno za 11,34 %.

⁴³ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Tordinci smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 2868 na 2251 ili za 617 osoba, odnosno za 21,51 %.

⁴⁴ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Lovas smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 2231 na 1579 ili za 652 osobe, odnosno za 29,22 %.

⁴⁵ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Tompojevci smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine s 3092 na 1999 ili za 1093 osobe, odnosno za 35,35 %.

⁴⁶ Broj ukupnoga stalnoga stanovništva Općine Nijemci smanjen je u razdoblju 1991. – 2001. godine sa 6965 na 5998 ili za 967 osoba, odnosno za 13,88 %.

⁴⁷ Izračunao autor prema: Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993., DZSRH, Zagreb, 1994; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr

snom razdoblju koeficijent mladosti (relativan udio stanovništva do 14. godine u ukupnom stanovništvu VSŽ) smanjen s 21,03 % na 19,22 %, dok je koeficijent starosti (relativan udio stanovništva 65+ u ukupnom stanovništvu VSŽ) povećan s 9,76 % na 14,44 %, uz pad relativnoga udjela stanovništva u radnosposobnoj dobi (15. – 64. godine starosti), sa 67,77 % na 65,86 %.⁴⁸ Iz tih je razloga značajno povećan indeks starenja (kvocijent mladog u odnosu na staro stanovništvo) – s 46,43 (1991.) na 75,14. Ujedno, produbljena je spolna neravnoteža, na što ukazuje porast opće stope feminiteta sa 105,28 na 107,95. Dugoročne posljedice tih promjena očituju se u smanjenju općih i specifičnih stopa nupcijaliteta, nataliteta i prirodne promjene, što dodatno ubrzava starenje stanovništva i pojačava intenzitet opće depopulacije.⁴⁹

Zaključak

Predočena analiza pokazala je da prema odabranim parametrima računalne baze *ratni mortalitet VSŽ* u Domovinskom ratu karakterizira relativno visok stupanj prostorne, vremenske i strukturne diferenciranosti/selektivnosti. To se ponajprije odnosi na sljedeća obilježja:

1. Više od tri četvrtine (79,30 %) ukupnoga broja stradalih s Hrvatskom kao državom rođenja (2629) rođeno je u VSŽ.
2. Nešto više od polovice smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu prijeratno je prebivalište imalo u naseljima tadašnje Općine Vukovar, koja su danas u okviru administrativnoga Grada Vukovara (53,74 %), premda je on u ukupnom stalnom sta-

(pristupljeno 7. srpnja 2022.).

⁴⁸ Navedeno diferencirano kretanje relativnih udjela velikih (funkcionalnih) dobnih skupina stanovništva VSŽ u razdoblju 1991. – 2001. godine rezultanta je promjena u broju/obujmu dobnih kontingenata. Tako je broj mladoga stanovništva (do 14. godine starosti) smanjen za 19,06 %, broj stanovnika u radnosposobnoj dobi (od 15. do 64. godine starosti) smanjen za 13,94 %, dok je broj staroga stanovništva (65+), unatoč ukupnoj depopulaciji (-11,45 %), povećan za 31,01 %. Izračunao autor prema: Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993., DZSRH, Zagreb, 1994; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., DZSRH, Zagreb. Dostupno na: www.dzs.hr (pristupljeno 7. srpnja 2022.).

⁴⁹ Detaljnije o poslijeratnim demografskim promjenama u VSŽ vidjeti u: Živić, „Opće demografske prilike i čimbenici kretanja i razvoja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije“, 19-66; Ivo Turk, Nikola Šimunić i Nenad Pokos, „Aktualni trendovi u prirodnom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije (1999. – 2019.)“, u: Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022), 67-98; Nenad Pokos, Nikola Šimunić i Ivo Turk, „Aktualni trendovi u mehaničkom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije“, u: Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* (Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022), 99-122.

- novništvu VSŽ, prema rezultatima popisa 1991. godine, sudjelovao „samo“ s 20,60 %.
3. Od ukupnoga broja stradalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu (3636), gotovo 90 %, točnije 88,75 %, poginulo je, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata ili nestalo upravo na teritoriju VSŽ.
 4. Više od trećine (34,05 %) smrtno stradalih ili nestalih osoba VSŽ u Domovinskom ratu stradalo je u mjesecu studenom 1991., dok je više od dvije trećine (68,73 %) stradalo u razdoblju rujana – studeni 1991. godine.
 5. Biološka struktura *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu indicira izrazitu prevlast muškog (82,84 %) u odnosu na žensko stanovništvo (17,16 %), odnosno prevlast stanovništva u dobi od 20. do 39. godine (41,64 %) u odnosu na ostale dobne skupine.
 6. Gotovo 70 %, točnije 69,28 % svih smrtno stradalih ili nestalih prijeratnih stanovnika VSŽ u Domovinskom ratu su Hrvati.
 7. Nešto manje od polovice *ratnoga mortaliteta* VSŽ u Domovinskom ratu (47,36 %) odnosi se na smrtno stradale ili nestale osobe sa statusom „branitelj“ i „branitelj/civil“, dok relativan udio stradalih osoba sa statusom „civil“ iznosi 40,37 %.

Izravni demografski gubitci VSŽ u Domovinskom ratu značajna su odrednica dinamičkih i strukturno-demografskih promjena u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine, te ih je potrebno vrednovati kao prevladavajuću determinantu depopulacijskih procesa i trendova koje indiciraju rezultati popisa 1991. i 2001. godine, kao i njihova kvantitativna usporedba.

Summary

DIRECT DEMOGRAPHIC LOSSES OF THE VUKOVAR-SRIJEM COUNTY IN THE HOMELAND WAR

The demographic, social and economic development of the Vukovar-Srijem county during and after the Homeland War occurred under the impact of the wartime demographic losses as well as the longterm demographic, social and economic consequences of the war and the long-lasting occupation of two thirds of the county's territory. On the basis of available data, in this work the direct demographic losses of the Vukovar-Srijem county and their assessed impact on the demographic changes in the county in the „wartime“ intercensal period (1991-2001) have been determined and described. Quantitative processing of the available digital database/application of the Croatian Memorial Documentation Centre of the Homeland War in Zagreb has determined that in the Homeland War, 3,636 pre-war inhabitants of

Vukovar-Srijem county were either killed or went missing, which in comparison to the pre-war population figures (census 1991) results in an approximate general *war-time mortality rate* of 15.72 per mille. Furthermore, through a numerical analysis the spacial, temporal and structural differentiation/selectivness of actual demographic losses in relation to certain parameters such as gender, age, nationality, pre-war residence of victims as well as to their places of death have been determined. The direct demographic losses established are a significant determinant of demographic changes in postwar Vukovar-Srijem county, particularly in the context of the strenghtening of the overall and natural depopulation as well as the accelaration of population aging as shown in the postwar censuses (2001, 2011, 2021).

Key words: Homeland War (Croatian War of Independence), Vukovar-Srijem county, direct demographic losses, depopulation

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

dr. sc. **Dražen Živić**, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Trg Marka Marulića 19, 10000 Zagreb
email: drazen.zivic@pilar.hr